

Опря Богдана Олексіївна,
кандидат історичних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м.
Кам'янець-Подільський, Україна, e-mail: bogdana.oprya@gmail.com, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0001-6751-1030>

ПАЛОМНИЦТВО ТА РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ

Мета статті полягає у визначенні специфіки паломництва та релігійного туризму та їхнього потенціалу у розвитку туристичної сфери.

Методика дослідження базується на використанні загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Загальнонаукові методи включають метод аналізу та синтезу, узагальнення та абстрагування, порівняння та аналогії. Вказані методи дали змогу виявити специфіку паломництва та релігійного туризму, встановити різницю між ними, окреслити відмінності у мотивації до подорожі паломників та релігійних туристів.

Результати. З'ясовано, що паломництво та релігійний туризм досить близькі за формою діяльності учасників процесу, але різняться за їхньою мотивацією. Відмінність між паломниками і туристами полягає і у способі сприйняття отриманих вражень: паломників більше цікавить зміст релігійного дійства та його внутрішній сенс, тоді як релігійних туристів приваблюють естетичні та емоційні аспекти дестинацій. Втім, попри відмінності, і релігійний туризм, і паломництво сприяють формуванню досвіду туристів, що базується на їх участі у релігійних практиках та освоєнні культурних здобутків.

Просування багатьох дестинацій на основі їх релігійного потенціалу може бути спрямоване не тільки на віруючих та паломників, але й на інші категорії туристів, які мають намір вивчити історію, культуру, традиції та вірування місцевого населення, а також ознайомитися з їхніми світськими і духовними практиками. Це може слугувати важливим інструментом для підтримки гармонійних відносин між народами та країнами.

Наукова новизна полягає у тому, що були виявлені сучасні підходи до класифікації паломництва та релігійного туризму, котрі домінують в зарубіжній науці. Виявлені спільні та відмінні риси, котрі впливають на мотивацію мандрівників та їхні очікування від подорожі.

Практична значимість роботи полягає у виявленні того факту, що культурна релігійна спадщина може перетворитися на спільне надбання, котре приносить не лише духовну користь, але й соціально-економічну вигоду місцевим жителям та естетичне задоволення туристам. Релігійний туризм може використовувати місцеві ресурси, такі як священні місця, для приваблення туристів, які бажають відчувати співучасть у традиціях та культурі певної туристичної локації. Це може сприяти збереженню культурної спадщини та забезпечити сталість розвитку територій.

Ключові слова: паломництво, подорож, релігійний туризм, туристична дестинація.

Opria Bohdana Oleksiivna,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine, e-mail: bogdana.oprya@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6751-1030>

PILGRIMAGE AND RELIGIOUS TOURISM IN THE CONTEXT OF TOURISM INDUSTRY DEVELOPMENT

The purpose of the article is to determine the specificity of pilgrimage and religious tourism and their potential in the development of the tourism industry.

Methods. The research methodology is based on the use of general scientific and specific research methods. General scientific methods include the method of analysis and synthesis, generalization and abstraction, comparison and analogies. These methods allowed us to identify the specificity of pilgrimage and religious tourism, establish the differences between them, and outline distinctions in the motivation for travel of pilgrims and religious tourists.

Results. It has been determined that pilgrimage and religious tourism are quite similar in terms of the participants' activities, but they differ in their motivations. The distinction between pilgrims and tourists also lies in how they perceive the experiences they gain: pilgrims are more interested in the content of the religious ceremony and its inner meaning, while religious tourists are attracted to the aesthetic and emotional aspects of destinations. However, despite these differences, both religious tourism and pilgrimage contribute to the formation of tourists' experiences based on their participation in religious practices and the exploration of cultural achievements.

Promoting many destinations based on their religious potential can be aimed not only at believers and pilgrims but also at other categories of tourists who intend to study the history, culture, traditions, and beliefs of the local population, as well as to become acquainted with their secular and spiritual practices. This can serve as an important tool for fostering harmonious relations between nations and countries.

The scientific novelty is in the discovery of modern approaches to the classification of pilgrimage and religious tourism that dominate in foreign science. Common and distinctive features have been identified that influence the motivation of travelers and their expectations from the journey.

The practical significance of the work lies in the discovery that cultural and religious heritage can be transformed into a shared asset that brings not only spiritual benefit but also socio-economic gain to local residents and aesthetic satisfaction to tourists. Religious tourism can utilize local resources, such as sacred sites, to attract tourists who wish to participate in the traditions and culture of a specific tourist destination. This can contribute to the preservation of cultural heritage and ensure the sustainability of the area's development.

Key words: pilgrimage, travel, religious tourism, tourist destination.

Постановка проблеми. Паломництво як вид подорожі до святих місць з'явилося разом із найдавнішими релігіями тисячі років тому. Мандрівники йшли у подорож до святих місць з релігійною метою, але у процесі подорожі їм потрібно було щодня щось їсти та деś зупинятися на ночівлю, отож паломництво потребувало матеріальних витрат, а люди, котрі надавали подорожуючим послуги харчування та проживання, отримували прибуток, який сьогодні можна було б віднести до туристичної індустрії. Таким чином, хоча туризм є досить молодим явищем, його елементи присутні в паломництві протягом тисячоліть. Тому у сучасних умовах важливо визначити специфіку паломництва як релігійного та соціального явища, та порівняти його із релігійним та іншими видами туризму, виявити спільні та відмінні риси. Це дасть можливість краще зрозуміти мотивацію паломників та релігійних туристів, а відтак, враховувати специфіку їх потреб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання паломництва та туризму привертало увагу багатьох дослідників. Серед найбільш значимих робіт варто вказати праці Е. Коена (Cohen, 1983; Cohen, 1992), Н. Колінс-Кренера (Collins-Kreiner, 2016; Collins-Kreiner, 2020), А. Флєсчера (Fleischer, 2000), А. Іджаза (Ijaz, 2021), К. Нога і В. Джеффри (Noga, Geoffrey, 2015). Зокрема, Е. Коен у своїх роботах детально описав внутрішню динаміку розвитку туризму загалом, і релігійного туризму зокрема. Н. Колінс-Кренер присвятив свої праці паломництву, його минулому, теперішньому стану та перспективам у майбутньому. А. Флєсчер описав історію розвитку паломництва та релігійного туризму. А. Іджаз здійснив вдалу спробу класифікації релігійного туризму. К. Нога і В. Джеффри проаналізували наслідки духовних подорожей мандрівників минулого і сучасних туристів. Крім вказаних авторів, тематику близьку до нашої теми розробляли й інші дослідники, втім відсутність єдиного підходу та динамічність предмету дослідження зумовлюють необхідність продовження наукового пошуку.

Метою статті є визначення специфіки паломництва та релігійного туризму та їхнього потенціалу у розвитку туристичної сфери.

Виклад основного матеріалу. Релігія і туризм взаємодіють між собою вкрай тісно. Багато подорожуючих відправляються у релігійні паломництва як в межах своїх країн, так і закордон. Сьогодні близько 330 мільйонів осіб щорічно здійснюють подорожі до святих місць, а процес глобалізації сприяє активному розвитку релігійного туризму в усьому світі (Філософський аспект паломницького (релігійного) туризму в Україні; Ijaz, 2021, с. 297).

Релігійний туризм – це особливий вид туристичної діяльності, яка спрямована на вивчення релігійної культури та здійснюється в унікальному соціокультурному середовищі. Він включає в себе різні аспекти, такі як богослужіння, наукові дослідження у сфері релігії, екскурсійну та культурну активність як вірян, так і звичайних туристів (Релігійний туризм: сутність і перспективи розвитку).

Релігійний туризм є одним з найдавніших видів туризму, який виник із часу появи релігії, а сама форма туризму характеризується значним впливом релігійних мотивів на її практику (Amago, Antunes, Henriques, 2018, с. 272). Багато туристів вирушають у подорож з різних мотивів, пов'язаних із релігією. Деякі з них подорожують у пошуках особистого духовного зв'язку з Богом, інші шукають глибокого осмислення дійсності, а деякі відвідують релігійні заходи як важливу складову релігійної традиції. Причини, які ведуть до участі у релігійному туризмі, можуть бути дуже різними та індивідуальними. Наприклад, молитви, що здійснюються як за себе, так і за своїх близьких, прагнення знайти духовне просвітлення, відвідування святих місць з різними духовними цілями, чи з метою розширення свого світогляду – все це є поширеними причинами, які спонукають мандрівників до здійснення релігійних подорожей. Зазвичай такі туристи шукають спокою, можливості для саморозвитку або ж «особистої автентичності» (Noga, Geoffrey, 2015, с. 702).

У сучасній науковій літературі паломництво розуміється як цілісне явище, що поєднує релігійні та соціальні компоненти (Collins-Kreiner, с. 327). Паломництво зараз знаходиться на стадії відродження, а також у процесі втрати деяких з його унікальних релігійних атрибутів, які колись склали його основну ідентичність як окремого виду туризму. Водночас, відбувається створення нових ідентичностей, таких як світське паломництво, релігійний туризм, церковний туризм та трансформаційний туризм (Kiely, 2013, с. 34).

У сучасному світі велика частина паломників присвячує свій час пошуку містичного змісту та набуттю релігійного досвіду. Ця подорож у глибини духовності відкриває перед ними світ переживань, які виходять за межі звичайності і повсякденності. Це перехід від об'єктивної реальності до сфери особливих та священних емоційних переживань. Цей внутрішній досвід можна описати як трансформацію, духовне просвітлення та події, що корінним чином впливають на життя та свідомість окремих осіб чи навіть цілі групи людей.

Коли паломники ступають на шлях релігійної подорожі, вони прагнуть знайти в собі і в своєму оточенні духовну глибину та магію, яка перетинає межі раціонального сприйняття. Ці духовні подорожі впливають на саму сутність паломників, створюючи персональні трансформації та збагачуючи їхнє життя значущими духовними відкриттями. Однак такі переживання можуть також об'єднувати людей у громади, де духовність та віра стають основою для формування спільних цінностей та ідентичності.

Загалом, містичний та магічний релігійний досвід, який переживають паломники, несе в собі потужну духовну силу та можливість для особистого зростання і поглиблення віри. Такі подорожі підсилюють зв'язок між людьми та надають їм можливість відчувати неймовірну магію релігії (Liutikas, 2015, с. 199).

У сучасній літературі стає все складніше відрізнити релігійних паломників від світських паломників, історичних туристів, оскільки вони стають частиною зростаючого феномену туристичного зацікавлення у місцях, які надають сенс життя (Collins-Kreiner, 2020). Традиційні центри паломництва залучають більше відвідувачів, ніж будь-коли, але разом з цим постійно з'являються нові центри, а також нові концепції паломницького туризму.

Практики паломництва в сучасному світі можна спостерігати у різних сферах туризму, коли люди вирушають у «духовні подорожі» з метою глибокої трансформації. Основна ідея полягає в тому, що поняття паломництва відроджується завдяки туризму з новою ідентичністю, яка виходить за межі тісних рамок релігійного або духовного туризму та включає відвідування офіційних релігійних або світських подій.

Сучасний погляд на зв'язок між паломництвом та сучасним туризмом можна розглядати через три основні складові: сенс, ритуал та трансформація. В основі релігійного туризму лежить головна мета – поклоніння релігійним святинам. Однак варто відзначити, що існують інші мотиви, які підштовхують подорожуючих до цього виду туризму. До таких мотивів можна віднести вдячність та сповідь, прагнення до духовного спасіння та просвітлення, бажання взяти участь у релігійних подіях, а також бажання спілкуватися з іншими віруючими тощо.

Класифікація паломників як осіб, які шукають духовного просвітлення, і туристів як осіб, які прагнуть гедонізму, є вельми спрощеним підходом до розуміння мотивацій туристичних та паломницьких подорожей. Більшість дослідників вважає, що загальний тип туриста відсутній, різні люди можуть прагнути різних видів туристичного досвіду. З цього погляду Е. Коен розробив типологію видів туризму, виділяючи п'ять позицій: рекреаційний, розважальний, дослідницький, експериментальний та екзистенційний (Cohen, 1983; Cohen, 1992). Варто зауважити, що Е. Коен виходив з позицій постмодернізму, вказуючи, що кожен окремих турист може відчувати кілька видів туристичного досвіду під час однієї подорожі.

Антропологічний підхід спрямований на аналіз відносин між паломництвом та туризмом з точки зору окремої людини і способу, яким її сприймає суспільство. Багато дослідників, які використовують цей підхід, намагаються встановити критерії, за якими можна розрізнити прочан та туристів. Вони майже всі приходять до висновку, що у деяких випадках демаркаційні лінії між туристами та паломниками важко визначити, вони є нечіткими, особливо з погляду туристичного бізнесу та інфраструктури гостинності.

Антропологі розглядають паломника та туриста як два відмінних типи мандрівника, кожен зі своєю власною мотивацією та цілями під час подорожі. Паломник прагне знайти відчуття приналежності до релігійної чи духовної спадщини, в той час як турист подорожує з метою відпочинку і рекреації. В окремих ситуаціях мотиви туриста, хоча і можуть бути світськими, можуть бути такими ж глибокими і духовними, як мотиви паломника. З погляду туристичної індустрії, різниця між туристами та паломниками майже невліва. І, на думку окремих дослідників, замість розподілу туристів і паломників на дві окремі категорії, варто розглядати паломницький туризм як спільну сферу подорожей. (Smith, 1992).

Інша частина дослідників паломництва, основний акцент робить на економічному підході, в межах якого паломництво розглядається в контексті туристичної індустрії. Це стосується світського та побутового аспекту паломництва, який аналізується з точки зору економічних вигід. Тут можна виділити дві основні категорії туристів: по-перше, туристи, чий головні мотиви полягають в переживанні релігійного досвіду; по-друге, існує значна кількість туристів з більшим економічним потенціалом, які зацікавлені в релігійній спадщині. Зазначено, що ринок релігійного туризму має великий економічний потенціал, що перевищує ринок паломництва.

Релігійний туризм володіє специфічним множинним ефектом, який полягає у можливості генерації значних прибутків через продаж релігійних сувенірів, як це відбувається у таких країнах

як Італія, Іспанія і Франція. Отже, релігійний туризм можна розглядати як стабільний бізнесу, та навіть як інструмент зміцнення місцевої економіки, в тому числі як спосіб вирішення проблеми безробіття (Fleischer, 2000, с. 313).

Управління релігійним туризмом досить складне завдання через те, що багато релігійних об'єктів перебувають у власності релігійних організацій. Ця обставина створює потребу в балансуванні та забезпеченні потреб як віруючих, так і світських відвідувачів. Наявність різних категорій відвідувачів у релігійних святинях та місцях потребує обережного урахування та розробки адекватних стратегій.

Наприклад, мечеті в першу чергу представляють собою привабливі місця для прихильників ісламу, але вони також відвідуються як мусульманами, так і особами інших релігійних переконань або навіть атеїстами. У таких випадках важливо забезпечити всім відвідувачам комфортні умови для обслуговування та враховувати їхні потреби. Релігійні організації та місцева влада мають працювати разом, щоб забезпечити безпеку та зручність всім категоріям відвідувачів, а також зберігати духовну цінність священних об'єктів.

Більшість мусульманських країн, які є членами Організації ісламського співробітництва, привітно ставляться до релігійного туризму, оскільки вони розуміють його значення для вірян та економічний внесок у розвиток країни. Особливо вони позитивно ставляться до хаджу, який є найвідомішим та наймасштабнішим релігійним паломництвом у світі. Проте вони також роблять розмежування між паломництвом і іншими формами релігійного туризму, оскільки релігійні об'єкти можуть виконувати різні функції, включаючи духовне відродження, освіту, медитацію та духовне спілкування.

Аналогічно, у православних церквах, хоча світські туристи приносять значний дохід, купуючи свічки, сувеніри з золота і срібла, а також ікони, може виникнути ситуація, коли жінкам без хустки на голові або в штанах можуть відмовити у доступі до церкви. Для вирішення цих викликів церковні організації можуть вживати різні заходи. Наприклад, проводити інформаційну роботу щодо правил та вимог до відвідування церков, а також надавати у тимчасове користування хустки чи інші речі для відвідувачів, які не мають при собі відповідного одягу. Збалансований підхід дозволяє забезпечити як дотримання релігійних норм, так і гостинний прийом туристів.

Таким чином, управління релігійним туризмом вимагає глибокого розуміння потреб та прагнень різних категорій відвідувачів, а також співпраці між релігійними організаціями, місцевими владами та туристичною індустрією. Розробка гнучких та добре спланованих стратегій може допомогти зберегти духовну цінність релігійних об'єктів і забезпечити надійний та комфортний доступ для всіх бажаючих пережити цю унікальну форму туризму.

Щорічно мільйони туристів подорожують по всьому світу з мотивів релігійних переконань, що активізує великий бізнес, котрий має тенденцію до зростання. Релігія, як важлива складова культурної спадщини, є ключовим ресурсом для місцевого розвитку. Відповідно, культурна спадщина та релігія виступають основними позитивними чинниками у розвитку туристичних напрямків. Місцеве туристичне підприємництво та розвиток відповідної інфраструктури часто виникають через соціокультурні обміни та ритуальні практики, а також поширення знань про релігійні обряди серед представників корінних народів та паломників. У цьому контексті, релігійний туризм можна вважати однією з форм культурного туризму: люди, що відвідують святині та релігійні місця, зазвичай прагнуть отримати враження, які задовільнять їхні духовні потреби, в той же час розширюючи можливості для культурного та емоційного збагачення, що є характерним для сучасних туристів.

Релігійний туризм на сьогодні є однією з найбільш розповсюджених форм культурного туризму. Важливою складовою цього виду туризму є участь у релігійних обрядах, які включають відвідування святих місць. Зазвичай це передбачає мандрівку вздовж старовинних паломницьких маршрутів, знайомство з місцевою культурою та можливість встановлення відносин з місцевими релігійними громадами. Деякі дослідники стверджують, що сучасна концепція паломництва віддзеркалює парадигму комерційного обряду, що пов'язана зі зростанням комерційної активності в релігійному туризмі та прагненням до аутентичного досвіду (Nilsson, Tesfahuney, 2016; Polus, Carr, Walters, 2022; Sestino, Pino, Guido, 2023).

Проте варто ретельніше проаналізувати різницю між паломниками та туристами, оскільки вона виявляється дуже важливою в контексті релігійного туризму. Ці дві групи мають різний підхід до своїх подорожей і різні цілі, які вони переслідують. Паломники, відповідно до свого специфічної духовної мотивації, часто знаходяться в пошуках глибокого духовного зв'язку та особистої трансформації. Вони глибоко занурені в священні обряди, релігійні послання та пошук духовного

просвітлення. Для них релігійний туризм стає інструментом для досягнення близькості до божественного і подальшого духовного зростання. Їхня мета полягає в посиленні власної віри та дослідженні глибин релігійних переконань.

З іншого боку, туристи переважно дотримуються іншої парадигми. Вони, безсумнівно, цікавляться культурними та історичними аспектами місцевості, яку вони відвідують, але їхня увага фокусується на комерційних можливостях, естетичних задоволеннях та емоційних враженнях. Туристи шукають інші види задоволення, такі як краса природи, архітектурні шедеври, місцева кухня та розваги. Їхнє перебування часто більше спрямоване на відпочинок та розваги, ніж на духовний пошук.

Ця різниця в підходах і цілях паломників та туристів демонструє багатогранність релігійного туризму і відкриває можливості для розвитку різних аспектів індустрії. Важливо враховувати цю різнобічність при створенні програм для релігійних подорожей та при розробці стратегій розвитку туристичних напрямків, щоб задовольнити потреби як паломників, так і туристів, надаючи їм можливість вільно вибору відповідно до своїх релігійних, культурних, естетичних чи інших потреб.

Майже всі релігії приділяють велике значення своїм релігійним обрядам. Для християнства це, наприклад, Різдво та Великдень, які є одними з найважливіших подій і основою для релігійних свят у всьому світі. Під час Страсного тижня у багатьох містах світу члени різних релігійних братств беруть участь у вуличних ходах, тривалих паломницьких обрядах, щоб вшанувати пам'ять про страждання Христові. У Європі такі ходи найчастіше відбуваються в Іспанії, у таких містах, як Севілья, Толедо, Мадрид та Гренада, а також на Півдні Італії.

Ці обряди, які проводяться протягом Страсного тижня, завжди привертають велику кількість туристів через їх значущість у християнській релігії. Як найбільше традиційне християнське свято в багатьох регіонах світу, воно приносить прибуток та створює робочі місця, підтримує різноманітні галузі промисловості та сфери послуг, зберігає культурну спадщину та покращує імідж туристичного напрямку загалом. З точки зору туристичного маркетингу, акцентування уваги на релігійних подіях, таких як Страсний тиждень, може приносити вигоди не лише учасникам, але й сприяти розвитку туристичних напрямків і збереженню їхньої культурної спадщини та унікальності. Це особливо важливо в наш час, коли експерти активно розглядають нові стратегії збереження, захисту та управління релігійною спадщиною, її традиціями та обрядами, з метою розвитку туристичних дестинацій.

Висновки. Отже, паломництво та релігійний туризм досить близькі за формою діяльності учасників процесу, але різняться за їхньою мотивацією. Відмінність між паломниками і туристами полягає і у способі сприйняття отриманих вражень: паломників більше цікавить зміст релігійного дійства та його внутрішній сенс, тоді як релігійних туристів приваблюють естетичні та емоційні аспекти дестинацій. Втім, попри відмінності, і релігійний туризм, і паломництво сприяють формуванню досвіду туристів, що базується на їх участі у релігійних практиках та освоєнні культурних здобутків. Відповідно, культурна релігійна спадщина може перетворитися на спільне надбання, котре приносить не лише духовну користь, але й соціально-економічну вигоду місцевим жителям та естетичне задоволення туристам. Релігійний туризм може використовувати місцеві ресурси, такі як священні місця, для приваблення туристів, які бажають відчувати співучасть у традиціях та культурі певної туристичної локації. Це може сприяти збереженню культурної спадщини та забезпечити сталість розвитку території.

Важливо робити наголос на автентичних ресурсах конкретної дестинації, таких як культура, історія, традиції, звичаї та вірування, які відображають почуття приналежності, ритуальність, причетність та емоційність. Просування багатьох дестинацій на основі їх релігійного потенціалу може бути спрямоване не тільки на віруючих та паломників, але й на інші категорії туристів, які мають намір вивчити історію, культуру, традиції та вірування місцевого населення, а також ознайомитися з їхніми світськими і духовними практиками. Це може слугувати важливим інструментом для підтримки гармонійних відносин між народами та країнами.

Список використаних джерел

- Релігійний туризм: сутність і перспективи розвитку. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/kudinova5.htm
Філософський аспект паломницького (релігійного) туризму в Україні. URL: https://tourlib.net/books_ukr/filotur11.htm
Amaro, S., Antunes, A., Henriques, C. (2018). A closer look at Santiago de Compostela's pilgrims through the lens of motivations. *Tourism Management*, 64, 271-280.
Cohen, E. (1983). Anthropology of tourism. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 10(1), 9-33.
Cohen, E. (1992). Pilgrimage centers: concentric and excentric. *Annals of Tourism Research*, 19(1), 33-50.
Collins-Kreiner, N. (2016). Life cycle of concepts: the case of pilgrimage tourism. *Tourism Geographies*, 18(3), 322-334.
Collins-Kreiner, N. (2020). Pilgrimage tourism-past, present and future rejuvenation: a perspective article. *Tourism Review*, 75(1), 145-148.
Fleischer, A. (2000). The tourist behind the pilgrim in the Holy Land. *International Journal of Hospitality Management*, 19(3), 311-326.
Ijaz, A. (2021). Types of Religious Tourism. *Global Development of Religious Tourism*, 297-309.

- Kiely, T. (2013). Tapping into mammon: stakeholder perspectives on developing church tourism in Dublin's liberties. *Tourism Review*, 68(2), 31-43.
- Liutikas, D. (2015). In search of miracles: pilgrimage to the miraculous places. *Tourism Review*, 70(3), 197-213.
- Nilsson, M., Tesfahuney, M. (2016). Performing the «post-secular» in Santiago de Compostela. *Annals of Tourism Research*. 57, 18-30.
- Noga, C. R., Geoffrey, W. (2015). Tourism and Religion: Spiritual Journeys and Their Consequences. *The Changing World Religion Map: Sacred Places, Identities, Practices and Politics*, 2, 689-707.
- Polus, R., Carr, N., Walters, T. (2022). Correction to: Conceptualizing the Changing Faces of Pilgrimage Through Contemporary Tourism. *Sociol Leis*, 5, 505-506.
- Sestino, A., Pino, G., Guido, G. (2023). The effect of fervid attachment to religious rites on tourism: evidence from the Holy Week in Southern Italy. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*. 13(2), 201-218.
- Smith, V.L. (1992). Introduction: the quest in guest. *Annals of Tourism Research*. 19(1), 1-17.

References

- Relihiinyi turyzm: sutnist i perspektyvy rozvytku [Religious tourism: essence and development prospects] (In Ukrainian). URL: https://tourlib.net/statti_ukr/kudinova5.htm
- Filosofskyi aspekt palomnytskoho (relihiinoho) turyzmu v Ukraini [Philosophical aspect of pilgrimage (religious) tourism in Ukraine] (In Ukrainian). URL: https://tourlib.net/books_ukr/filotur111.htm
- Amaro, S., Antunes, A., Henriques, C. (2018). A closer look at Santiago de Compostela's pilgrims through the lens of motivations. *Tourism Management*, 64, 271-280.
- Cohen, E. (1983). Anthropology of tourism. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 10(1), 9-33.
- Cohen, E. (1992). Pilgrimage centers: concentric and excentric. *Annals of Tourism Research*. 19(1). 33-50.
- Collins-Kreiner, N. (2016). Life cycle of concepts: the case of pilgrimage tourism. *Tourism Geographies*, 18(3), 322-334.
- Collins-Kreiner, N. (2020). Pilgrimage tourism-past, present and future rejuvenation: a perspective article. *Tourism Review*, 75(1), 145-148.
- Fleischer, A. (2000). The tourist behind the pilgrim in the Holy Land. *International Journal of Hospitality Management*, 19(3), 311-326.
- Ijaz, A. (2021). Types of Religious Tourism. *Global Development of Religious Tourism*, 297-309.
- Kiely, T. (2013). Tapping into mammon: stakeholder perspectives on developing church tourism in Dublin's liberties. *Tourism Review*, 68(2), 31-43.
- Liutikas, D. (2015). In search of miracles: pilgrimage to the miraculous places. *Tourism Review*, 70(3), 197-213.
- Nilsson, M., Tesfahuney, M. (2016). Performing the «post-secular» in Santiago de Compostela. *Annals of Tourism Research*. 57, 18-30.
- Noga, C. R., Geoffrey, W. (2015). Tourism and Religion: Spiritual Journeys and Their Consequences. *The Changing World Religion Map: Sacred Places, Identities, Practices and Politics*, 2, 689-707.
- Polus, R., Carr, N., Walters, T. (2022). Correction to: Conceptualizing the Changing Faces of Pilgrimage Through Contemporary Tourism. *Sociol Leis*, 5, 505-506.
- Sestino, A., Pino, G., Guido, G. (2023). The effect of fervid attachment to religious rites on tourism: evidence from the Holy Week in Southern Italy. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*. 13(2), 201-218.
- Smith, V.L. (1992). Introduction: the quest in guest. *Annals of Tourism Research*. 19(1), 1-17.

Надійшла до редколегії 11.03.2024

Прийнята до друку 29.03.2024